

LAPIS-LOVAS ANETT CSILLA

Bibliai történetből meséket szöni

(Szokács Eszter: *Mózes**)

„Isten kéri, hogy elmeséljék” – Eberhard Jünger evangélikus teológust idézi Paul Ricoeur annak a munkájának egy fontos lábjegyzetében, amelyben két enigmatikus Isten-kijelentést – „Vagyok, aki vagyok” (2Móz 3,14) és „Isten szeretet” (1Jn 4,8) – kapcsol össze és értelmez.¹ Ricoeur Jüngerrel együtt állítja, hogy Isten megértése végső soron elbeszéléseken keresztül valósulhat meg. Ricoeur mellett a narratív teológia képviselői, többek közt Harald Weinrich vagy Richard Bauckham is arra törekcsenek, hogy a bibliai interpretációkban komolyabb hangsúlyt kapjon az a szempont, mely szerint a szövegek nagy része elbeszélő karakterrel rendelkezik, elbeszélő közösségek hozták őket létre és hagyományozták tovább – ennek megfelelően az irodalomtudományból ismert narratológiai modelleket is lehet rájuk alkalmazni. A tradíció továbbadása ma is folytatódik, többek közt újabb és újabb bibliafordítások, írásértelmezések, prédikációk vagy éppen gyerekkönyvek nyomán. Tanulmányomban ez utóbbiak közül Szokács Eszter és Nagy Norbert *Mózes* című kötetét kívánom vizsgálni: arra vagyok kíváncsi, hogyan mondja újra a régi történetet egy 21. századi gyerekkönyv.

A Mózesről, a Pentateuchosról és Mózesről

A *Mózes* becsapós olvasmány. A címe alapján azt hihetnénk, főszereplője a bibliai Mózes, ez még sincs teljesen így. A tizenegy fejezet mindegyike más-más figurát állít a középpontba, közülük van olyan, akit a Bibliából „importált” a szerző, bizonyos karakterek azonban csak nála bukkannak fel. A tizenegy szereplő tizenegy különféle nézőpontot képvisel, ezért a fejezetek inkább csak lazán, epizódyszerűen kapcsolódnak egymáshoz; az egységes, egyes szám harmadik személyű, mindentudó elbeszélő hangján keresztül mégis kibontakozik az a narratíva, amely a zsidó nép Egyiptomból való szabadulásán át az ígéret földjére, a Kánaánba történő belépéshez vezet. A nézőpontok váltakoztatása ha nem is imitálja a bibliai könyvek narrációs eljárásait, mégis képes arra, hogy emlékeztessen az eredeti szöveg heterogén voltára: nem szabad ugyanis elfeledkezünk arról, hogy az Ószövetségben található öt mózesi könyv sem egységes.

Bár a Pentateuchos könyveit többek közt a „szerzői” név köti össze, a történetkritikai kutatások feltételezik, hogy különféle eredetű és korú textuális hagyományokból

* SZOKÁCS ESZTER, *Mózes: Bibliai történetek*, Bp., Csimota, 2018. (Az idézetek oldalszámait a továbbiakban a főszövegben, zárójelben adom meg.)

¹ PAUL RICOEUR, *Az egyik Szövetségről a másikra*, ford. JENEY ÉVA = *Narratívák 9. Narratív teológia*, szerk. HORVÁTH IMRE, THOMKA BEÁTA, Bp., Kijárat, 2010, 60.

építkeznek. Talán a legelterjedtebb elképzelés Julius Wellhausen nevéhez fűződik, aki szerint négy forrásból, a jahvista (a forrásként használt szöveg a Jahve nevet használja Isten megnevezésére), az előhista (az Elóhim név használatos Isten megnevezéseként), a papi (a kultikus rend érvényesül benne) és a deuteronomista forrásokból (centrumában a Jahve-kultusszal és a törvényekkel) állt elő az öt könyv.² Emellett a Pentateuchos narratívája sem mondható egységesnek: az 1Mózes ősatyátörténetei (Ábrahám, Izsák, Jákób) után nagyot ugrunk az időben, és a 2Mózes kezdetén Egyiptomban találjuk magunkat, ahonnan a nép Mózes vezetésével szabadul meg a rabszolgaságból. A csodás megmenekülést követően Mózes megkapja Istentől a Tízparancsolatot, majd különösen a 3 és 4Mózesben a törvények magyarázatát, részletezését olvashatjuk; az események sorát tehát megszakítják a kultusszal, illetve a mindennapi élet szabályozásával kapcsolatos magyarázatok. Az 5Mózes, amelyet második törvénykönyvnek (Deuteronomium) is neveznek, részben megismétli, részben kiegészíti az eddig kifejtett törvényeket. Ezt követően Mózes utoljára beszél a néphez, majd felmegy a Nébo hegyére, ahol Isten megmutatja neki azt a földet, amelyet a népnek adott, de ahova vezetőjük nem mehet be. „Ott halt meg Mózes, az Úr szolgája, Móáb földjén, az Úr akarata szerint. És eltemette őt a völgyben, Móáb földjén, Bét-Peórral szemben. Senki sem tudja még ma sem, hogy hol van a sírja.” (5Móz 34,5–6)³ Így ér véget a Mózes nevet viselő bibliai könyvek sora, és a fenti néhány verset azért idéztem, mert talán az Ószövetség egyik legmegkapóbb antropomorfizmusa itt található: nem más, mint Isten temeti el mindvégig hűséges szolgáját ismeretlen helyre. (Ha nem is ilyen hangoltsággal, de a Mózes is gyakran él antropomorfizációval; például amikor az Úr először beszél Mózesrel, elveszti a türelmét, és kissé cinikusává válik: „Mit szeretnél még? [...] Egy lángoló csipkebokorból beszélek, ami nem ég el. A közelben senki sincs. Szerinted ki szól hozzád?”, 24.)

Az Exodusként (gör. 'kivonulás') is hivatkozott Mózes második könyve egyik kulcsmomentuma Mózes és az Úr első találkozása: Szokács Eszter műve jórészt ezt a bibliai könyvet parafrázálja. Az eredeti szöveg erős hatást gyakorolt a későbbi bibliai szerzőkre és a zsidó, illetve keresztény gondolkodókra. A 2Mózes kezdetén a zsidó nép idegenként él egy országban, elfeledkezve Isten ígéreteiről, a fáraó pedig „istenként” szabályozza életük minden területét, rabszolgaságban tartja őket Egyiptomban. Jahve tíz csapással sújtja a fáraót, majd a népet elvezeti a Sínai-hegyhez. Ott megerősíti Mózeszt a nép vezetőjeként, átadja neki a törvényeit, és elindítja őket a Kánaánba vezető úton. Ebben a feladatban Mózes az Isten nagy szolgájává, Józsué, Jeremiás, Deuteró-Ézsaiás és Jézus bibliai portréinak modelljévé válik; közbenjárása által kerül a nép szoros kapcsolatba Istennel. Az Exodus Isten közösségét mutatja be úgy, mint akiket elhívtak a megalázó szolgaságból az ígéret földjére.⁴

² Itt nincs mód arra, hogy részletesen szóljunk a wellhauseni forráselméletről. További tájékozódáshoz lásd RÓZSA Huba, *Az Ószövetség keletkezése I.*, Bp., Szent István Társulat, 2002. Vö. még Gerhard von RAD, *Az Ószövetség teológiája I.*, ford. GÖRFÖL Tibor, Bp., Osiris, 2007, 93–106, 112–116, 138–223.

³ A bibliai idézetek a 2014-es református revideált új fordítású Bibliából (RÚF) származnak.

⁴ *Jeromos Bibliakommentár I.: Az Ószövetség könyveinek magyarázata*, szerk. BOROS István, ford. BENYIK György, ARANYI Erzsébet, BATA Beáta, BUDAI Kornélia, Bp., Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, 2002, 103–104.

Mózes egy lángoló, de el nem égő csipkebokornál kapja azt a feladatot Istentől, hogy vezesse ki a népet Egyiptomból. Itt hangzik el a következő párbeszéd:

Mózes azt felelte Istennek: Ha majd elmegyek Izráel fiaihoz, és azt mondom nekik: atyáitok Istene küldött engem hozzátok, és ők megkérdezik tőlem, hogy mi a neve, akkor mit mondjak nekik? Isten ezt felelte Mózesnek: Vagyok, aki vagyok. Majd azt mondta: Így szólj Izráel fiaihoz: A „Vagyok” küldött engem hozzátok. Még ezt is mondta Isten Mózesnek: Így szólj Izráel fiaihoz: Az Úr, atyáitok Istene, Ábrahám Istene, Izsák Istene és Jákób Istene küldött engem hozzátok. Ez az én nevem mindörökre, így szólítsatok engem nemzedékről nemzedékre! (2Móz 3,13–15)

Az „Úr” az eredeti héberben a Jahveként fordítható Istennevet takarja. Werner H. Schmidt rávilágít, hogy a Jahve nevet Mózes ismertette a nép számára. Mind az előhista, mind a papi iratokból az derül ki, hogy ez a név még nem használatos az ősatyák korában, Mózesnek azonban kifejezetten ezen a néven kellett hivatkoznia az atyák Istenére.⁵ Egyes kutatók ennél is tovább mennek: Sigmund Freud például azt feltételezte, hogy Mózes nemcsak az Isten nevét, hanem a monoteista vallást adta a zsidó népnek. Gondolatkísérlete szerint elképzelhető, hogy a zsidó nép vezetője egyiptomi volt (a Mózes név egyiptomi eredetéből kiindulva), aki a Kr. e. 1375 körül trónra lépő Amenhotep, később Ekhnaton nevű fáraó Aton-kultuszát örökítette tovább. A szigorúan monoteista, Aton napisten kizárólagos tiszteletén alapuló vallást Ehnaton Kr. e. 1358-ban bekövetkezett halála után eltörölték, a fáraó emlékét pedig feledéssel sűjtötték.⁶ Jan Assmann a felejtés és emlékezés kettősségéből indul ki, amikor Mózes és Ekhnaton alakjait veti egybe. Míg Mózes történelmi létezésére nincs bizonyíték, a hagyomány mégis megőrizte és továbbadta cselekedeteinek emlékét, addig Ehnaton létezését hiába igazolják például régészeti nyomok, utódai – eretneknek tartván – eltörölték az emlékezetét; úgy látja azonban, hogy Mózes alakjában tovább élnek a korábbi monoteista vallásalapító elfojtott emléknymoi is.⁷ Legújabb könyvében Assmann amellest érvel, hogy a 2Mózes egyenesen a legnagyobb és leghatásosabb történet, amelyet valaha elmondtak, hiszen az emberiség két legfontosabb kérdésével foglalkozik: azzal, hogy milyen szerepet tölt be az isteni az ember életében, és azzal, hogy „kik vagyunk mi”. E történet keretét Mózes életrajza adja, s végpontját az ő halála jelöli ki.⁸ A tengernyi Mózes-szakirodalomból csupán egy teológus, egy pszichoanalitikus és egy vallástörténész

⁵ Lásd Werner H. SCHMIDT, *Exodus, Sinai und Mose*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1983, 45–46.

⁶ Lásd Sigmund FREUD, *Mózes*, ford. KERTÉSZ Imre, F. OZORAI Gizella, Bp., Európa, 1987.

⁷ Lásd Jan ASSMANN, *Mózes, az egyiptomi*, ford. GULYÁS András, ÁBRAHÁM Zoltán, GÖRFÖL Tibor, TÓTH Péter, Bp., Osiris, 2003.

⁸ Jan ASSMANN, *The Invention of Religion: Faith and Covenant in the Book of Exodus*, Princeton – Oxford, Princeton University Press, 2018, 2–3.

meglátásaira utaltam röviden, de már ezek alapján is feltűnő, mennyire sokféleképpen lehet közelíteni az Ószövetség egyik legjelentősebb alakjához. Vajon ezekhez képest mit közvetít Mózesről és az izraeli népről egy gyerekkönyv szövege és illusztrációs anyaga?

A Mózes a „vallásos gyerekkönyvek” kontextusában

Ha vallásos gyerekkönyvekről, gyerekbibliákról esik szó, a német nyelvű szakirodalomban gyakran hivatkoznak Magda Motté teológus-irodalomtörténész munkásságára, aki a „vallásos gyerek- és ifjúsági irodalmat” három kategóriába csoportosította. Az *etikai-egzisztenciális karakterrel rendelkező könyvek* centrumában az élet nagy kérdései – barátság, szerelem, születés, halál – állnak. Motté értelmezése szerint „a hit előszobájaként” funkcionálhatnak az efféle kérdéseket boncolgató könyvek. A *transzcendentális-vallási dimenzióval rendelkező könyvekben* a szöveg és a képek az áhítat, az ima felé vezetik a befogadót, és arra készítetik, hogy tapasztalatait transzcendens síkon értelmezze. A *zsidó-keresztény üzenetet közvetítő könyvek* témájukat az Ó- és Újszövetségből veszik, bibliai motívumokkal, szimbólumokkal dolgoznak – szűk értelemben véve ezek a „keresztény gyerekkönyvek”.⁹ Később Nina Eberle-Theka úgy látta, hogy a 21. század kihívásai Motté kategóriáinak újragondolását kívánják meg; ő azt ajánlja, két nagy kategóriát érdemes elkülöníteni. Az első típus a *hitre vezető*, célként a vallási nevelést kitűző könyvek csoportja (nemcsak a keresztény, hanem a zsidó, muszlim stb. vallások tanításait középpontba állító művek is ide tartoznak). A másik típushoz a *vallásközi toleranciát közvetítő* művek tartoznak, amelyek elgondolkodtatják az olvasót azon, hogy a különböző vallások milyen válaszokat kínálnak az élet nagy kérdéseire.¹⁰

Mindkét csoportosítás alkalmat kínál arra, hogy felvessünk néhány kérdést a Mózesrel kapcsolatban. Nina Eberle-Theka alapján elgondolkodhatunk rajta: funkcionálhat-e „hitre vezérlő kalauzként” ez a gyerekkönyv? A hátsó borítón szereplő paratextus alapján a szerkesztőknek és a mesélőnek ez nem kimondottan szándéka, inkább az újraelbeszélés a cél: „A bibliai történeteket már sokan megfestették, megrajzolták, megfilmesítették. Mi elmeséljük őket egy sorozatban. Ezek a történetek ősiek, mégis bennünk élnek. Kicsit talán úgy, mint a családi anekdoták, amelyeket szeretünk újra meg újra felidézni, annak ellenére, hogy mindenki másként emlékszik rájuk, másként meséli őket. És Szokács Eszter remek mesélő...”¹¹ – írják a sorozatszerkesztők, Helferné Kepecs Judit és Régner Eszter. Ezáltal egy több ezer éves elbeszélői tradíció

⁹ Magda Motté kategóriáit összegzi Monika BORN, *Religiöse Kinder- und Jugendliteratur = Taschenbuch der Kinder- und Jugendliteratur*, I, hg. Günter LANGE, h. n., Schneider Hohengehren, 2000, 399.

¹⁰ Nina EBERLE-THEKA, *Gott?: „Eine schlechte Antwort, aber eine gute Frage” = Gestatten: Gott! Religion in der Kinder- und Jugendliteratur der Gegenwart*, hg. Georg LANGENHORST, h. n., Verlag Sankt Michaelsbund, 2011, 85–87.

¹¹ SZOKÁCS, *i. m.*, fűlszöveg.

részévé avatják a könyvet, reflektálva arra, hogy egy történet annyi változatban él, ahányan elmesélik. Harald Weinrich narratív teológiáról szóló értekezésében szintén kiemeli, hogy „amikor pedig gyermekeinknek a bibliai történeteket újra elbeszéljük (és remélhetőleg nem szó szerint reprodukáljuk), belépünk egy folyamatos elbeszélői hagyományba”.¹² A zárójelben implicit módon megfogalmazott intést katechetikai szempontból kulcsfontosságúnak tartom: nem feltétlenül jó, ha „gyermekeink” minél korábban találkoznak az eredeti szöveggel, többek közt azért sem, mert a bibliai narratívában gyakran szerepelnek például sűrítések, kihagyások, s ezeket a fiatal hallgató nem biztos, hogy képes feltölteni, értelmezni. Ahogy Richard Bauckham megállapítja:

az elbeszélés különféle változatainak többszólamúsága a Szentírás nem egyetlen olyan jellemzője, ami az olvasó [...] részvételét kívánja meg. A Biblia az elbeszélő művek igazi gazdagságát mutatja fel. Olyan szövegeket tartalmaz, melyekben a narratív szálak befejezetlenek, az utalások pedig számítanak a befogadó képzelőerejére; melyekben az elbeszélések két vagy többértelműsége a nyitott jelentést kínálja fel; melyekben a prófétaí írások, valamint a katolikus levelek, az egyéni és közösségi írások is narratív töredékeket tartalmaznak...¹³

Talán a fiatal olvasóktól, hallgatóktól nem várhatjuk el az aktív értelmezői részvételt, az utalások felismerését, ezért Weinrich szerint „[a] szöveg megváltoztatása az újraelbeszélésnél bizonyos határokon belül megengedhető és elfogadott”.¹⁴ Ha eme „bizonyos határok”¹⁵ figyelembe vételével írt parafrázis mellett döntünk, vagy magunk idézzük fel a cselekményt, nem mindegy, milyen színvonalú a reprodukció: a moralizáló, nyílt didaxisba hajló, emiatt az esztétikumot mellőző írások éppen hogy elidegenítő hatást is kiválthatnak, ahogy erre Magda Motté is felhívta a figyelmet a zsidó-keresztény üzenetet közvetítő könyvek csoportjával kapcsolatban.¹⁶ Szokács Eszter azonban „remek mesélő”. A *Mózesnek* bár nem explicit szándéka, hogy a keresztény hitre vezessen, sőt Isten meglehetősen ellentmondásos figuraként jelenik meg (akárcsak az

¹² Harald WEINRICH, *Narratív teológia*, ford. BECHTEL Helmut Herman = *Narratívák* 9., i. m., 63.

¹³ Richard BAUCKHAM, *Hogyan olvassuk a Szentírást koherens történetként?*, ford. HORVÁTH Imre = *Narratívák* 9., i. m., 110.

¹⁴ WEINRICH, i. m., 62.

¹⁵ Weinrich sem itt, sem a továbbiakban nem jelöl ki pontosabb határvonalakat, de talán az értekezés végén idézett anekdota segíthet megvilágítani, mire gondol: „Giuseppe Roncalli ösztönösen tudta ezt, amikor egyszer zsidó látogatók körébe lépett, és ezekkel a szavakkal köszöntötte őket: »Én vagyok József, a testvéretek« (1Móz 45,4). Ez egy olyan történet újraelbeszélése volt, amelyen XXIII. János, a pápa osztozott Izraelből érkezett zsidó testvéreivel. Azon a napon az érintettség által ismét helyreállt egy nagyon régi elbeszélői közösség.” *Uo.*, 69.

¹⁶ Magda MOTTÉ, *Alles ist Gleichnis*, idézi Georg LANGENHORST, *Religion in der Kinder- und Jugendliteratur: Wegmarken der Erforschung unter religionspädagogischer Perspektive*, http://www.religion-im-kinderbuch.de/fileadmin/user_upload/kinderbuch/rhs2011_Langenhorst.pdf (Letöltés ideje: 2018. október 12.)

Ószövetségben); a kötet mégis alkalmas arra, hogy „hitre vezérlő” kérdéseket vessen fel, sőt fel is mutat egy olyan szereplőt, akinek a hite példamutatóvá válhat (róla a továbbiakban bővebben is értekezem). Ezért úgy vélem, az arra fogékony befogadót a *Mózes* közelebb viheti a Biblia világához, és ezen keresztül a keresztény valláshoz is.

Magda Motté kategóriáiból kiindulva pedig egy kisebb ellentmondásra világítanak rá. A három típus közül a *Mózes* egyértelműen a zsidó-keresztény üzenetet közvetítő könyvek közé tartozik, hiszen egy ószövetségi történetet mesél újra – vagy inkább a Tóra magyar fordítására támaszkodik? A könyv a Csimota Kiadó *Bibliai történetek* könyvsorozatába illeszkedik, melynek első kötete *József* címen jelent meg. A szerző az átírás során viszont a Tóra magyar szövegét (is) alapul veszi: bár utóbbi nem tér el nagymértékben az Ószövetségtől, de például az egyiptomi tíz csapás közül a negyedik az Ószövetségben a bögyök csapása,¹⁷ míg a Tórában vadállatok szerepelnek.¹⁸ Az eredeti héberben valamilyen repdeső, kellemetlen lényről van szó, de nem lehet pontosan tudni, miféle állat okozza a pusztítást. A rabbinus írásmagyarázat a főnév mögötti gyök igei formáját is nyomon követte. Ez az ige ’keverést, összekeverést’ jelent, és ebből adódóan mindenféle „kevert vadállatként” adta vissza a kifejezés jelentését.¹⁹ Szokács Eszter az utóbbi verziót dolgozta fel: „Erre Isten vadállatokat küldött Egyiptomra. A vadak beköltöztek a házakba és udvarokba, és mindent tönkretettek, ami csak az útjukba került. Feldöntötték az egyiptomiak bútorait, összetörték a szerszámokat, összeharapdálták a szandálokat és a papucsokat, szétszakították a terítőket és a ruhákat, megdézsmálták az ennivalót.” (34.) A Tóra szövegének átírása nemcsak rendkívül plasztikus leírást eredményezett (talán a bögyök pusztítása nem válhatna ennyire látványossá), hanem egy olyan illusztrációt is, amely bizonyos értelemben átélhetővé teszi az egyiptomiak szenvedését. Nagy Norbert rajza szinte mind a tíz csapást összegzi egy képben: az emberek aprók, arctalanok, ide-oda szaladgálnak, de nem tudnak elmenekülni a hatalmasra nagyított és részletgazdagon ábrázolt állatok elől, akik a csapások által hozott nyomorúság szimbólumaiként is értelmezhetőek. Ha ezek után felütünk egy új keresztény bibliafordítást is (amint azt a már idézett paratextus sugallja), akkor meglepve találkozhatunk vadállatok helyett bögyökkel. Az ellentmondás feloldásához némi befogadói tájékozottság szükséges, illetve lehet, hogy az eltérések továbbindítják a kíváncsiskodót a Tórához is – így a *Mózes* nemcsak a keresztény, hanem a zsidó hagyományok felé is irányíthatja az olvasóját. (Ugyanez a kettősség jellemzi a Csimota-sorozat első kötete, a *József* befogadását is.)

¹⁷ „Mert ha nem bocsátod el népemet, akkor én bögyöket bocsátok rád, udvari embereidre, népedre és házaidra. Bögyökkel telnek meg az egyiptomiak házai, sőt az a föld is, amelyen ők laknak.” (2Móz 8,17)

¹⁸ „Mert ha nem bocsátod el népemet, íme, én bocsátom rád, szolgálidra, népedre és házaidra a vadállatokat és megteleknek Egyiptom házai vadállatokkal, meg a föld is, melyen ők vannak.” (2Móz 8,17)

¹⁹ A kétféle fordítás magyarázatért Hodossy-Takács Elődnek tartozom köszönettel.

Hívők és hitetlenek

„Hatalmas szélvihar tombolt Egyiptomban.” (7.) „A zsidók pedig Józsué vezetésével bevonultak Kánaánba, az országba, amit Isten nekik szánt.” (71.) A Mózes első és utolsó mondata kijelöli azt a két helyet, ahol a történet kezdődik és végződik (illetve ahonnan egy új utazás indul majd); a mondatok között viszont hosszú-hosszú évtizedek telnek el. Az első fejezetben a címszereplő még csak az édesanyja hasában fejlődő kisbaba, az utolsóban viszont fáradt öregember, ahogy ezt a Nagy Norbert által rajzolt rendkívül kifejező portré is megerősíti. Mózes tekintete azonban nem volt mindig ennyire megtört. Fiatalkorában dühösen nézett a zsidókat sanyargató egyiptomi rabszolgahajcsárra, akit mérgében úgy megütött, hogy a munkafelügyelő meg is halt; félelem tükröződött a szemeiben, amikor a gyilkosság után menedéket keresett, s leendő apósánál, Jitrónál megtalálta; kételkedéstől csillogott a tekintete az égő csipkebokor fényénél, amikor Isten hatalmas feladattal, a zsidók egyiptomi fogságból való kivezetésével bízta meg; büszkeség és öröm sugárzott az arcán, mikor szétválasztotta a Vörös-tengert, hogy népe száraz lábbal kelhessen át rajta, végleg megszabadulva az egyiptomiak üldözésétől; és végtelennek tűnő éveken át barázdálta harag, értetlenség, kétségbeesés, szomorúság a homlokát, amikor a megszabadított nép a csodák és az ígérek után sem hitt Istennek és Mózesnek, zúgolódással, bálvány készítésével és imádásával, panaszkodással és türelmetlenséggel bosszantották vezetőjüket. A nép viselkedését az Úr is megelégtelte, és ezt üzenté Mózessel:

Isten rettentő dühös, amiért az emberek nem hisznek neki. [...] Kihozott minket Egyiptomból, csodákat mutatott, vigyázott ránk. És még most sem hisznek neki. Éppen itt, egy kőhajításnyira Kánaántól. A büntetésünk borzasztó lesz. Senki sem mehet be Kánaán földjére azok közül, akik Egyiptomból eljöttek. Negyven évig fogunk a pusztában vándorolni, és csak a gyerekeink léphetnek majd be Kánaánba! Te, Józsué, és Káleb is, bemehettek, mert hittetek Istenben. (70.)

Az olvasók joggal teszik fel Józsuéval együtt a kérdést: „És te? Te sem mehetsz be?” (70.) Mózes itt azt a magyarázatot adja Isten döntésére, hogy negyven év múlva ő már nagyon öreg lesz, és egyébként is elfáradt a vándorlásban, az örökös csatározásban. A Biblia azonban mással indokolja Mózes kizárását a Kánaánból:

Az Úr ezt mondta Mózesnek: Menj föl ide az Abárím-hegyre, és tekintsd meg azt a földet, amelyet Izráel fiainak adtam. Ha megtekintetted, te is odakerülsz elődeid mellé, ahogy odakerült testvéred, Áron, mert fellázadtatok parancsom ellen a Cin-pusztában, amikor perlekedett a közösség, és nem mutattátok fel szentségemet előttük azoknál a vizeknél, Meribá vizeinél, Kádésban, a Cin-pusztában. (4Móz 27,12–15)

A Cin-pusztában Mózes kétszer ütött egy sziklára, hogy vizet fakaszthasson belőle az ismét panaszkodó nép számára, ezután mondta neki az Úr, hogy büntetésből nem mehet be a Kánaánba. Vitatott, hogy pontosan miben rejlik a törvénszegés. Egyesek szerint Isten arra utasította Mózeset, hogy szóljon a kőhöz, de ehelyett ráütött a bottal; mintha nem hitt volna abban, hogy Isten a szavak által is képes csodát tenni. Más vélemények arra mutatnak rá, hogy talán épp Mózes megszólalása volt a probléma („Fakasszunk-e vizet nektek ebből a sziklából?” 4Móz 20,10), mintha ez a kérdés azt sugallná, hogy Mózes és Áron Isten közbenjárása nélkül, a maguk erejéből is képesek vizet fakasztani.²⁰

Az Úr szigorú, következetes, de védelmező és féltőn-szerető Istenként tűnik fel a Pentateuchos lapjain, és ilyenként ábrázolja őt a *Mózes* is. A nép nagy része képtelen hinni benne, a gyerekkönyv szerint Mózes mellett még két fiatalember, Józsué és Káleb mégis hűséges marad hozzá. Kálebbel az Ószövetségben először Mózes negyedik könyvében találkozunk; ő is tagja annak a csapatnak, amely felderíti a leendő hazát, hogy megtudják, milyen emberek élnek ott, és mennyire bőséges a föld. Szokács Eszter azonban már a vörös-tengeri átkelésnél megismertet bennünket a Kánaán egyik örökösével. Az *útra kelés – át a tengeren* című fejezet Káleb szemszögén keresztül meséli el az Egyiptomból való menekülés történetét. A férfi éjjel-nappal robotol a fáraónak, esténként hazaérve „kedvetlen volt, és szomorú”, de amikor megtudta, hogy „Mózes visszajött Egyiptomba, hogy megszabadítsa a zsidókat a fáraó uralma alól, Káleb rosszkedve egyik pillanatról a másikra elszállt. Türelmetlenül várta a napot, amikor végre elindulhatnak Kánaán felé”. (40.) A fejezet első mondataiban nyoma sincs a népre általánosságban jellemző bizonytalankodásnak, hitetlenkedésnek. Míg egy korábbi fejezetben ezt találjuk: „Senki sem hitte el, hogy Mózeset Isten küldte. Áron szája már kiszáradt a sok beszédétől [...], de az emberek még mindig kételkedve csóválták a fejüket” (30.), addig Káleb gondolataiban fel sem merül, hogy Mózeset ne Isten küldöttjeként gondolja el. A gyors és kétely nélküli reakciók továbbra is jellemzik magatartását: amikor szólnak neki, hogy indulniuk kell, feleségével együtt „azonnal összepakolták azt a kevés holmijukat, amijük volt” (40.), majd ő az első, aki észreveszi, hogy a hátuk mögött közelgő hatalmas porfelhő a fáraó katonáit rejtheti. Ekkor implicit módon tanúskodik hitéről: „A *mi felhőoszlopunk* nem így néz ki” (41., kiemelés tőlem) – az Úr felhőoszlop alakjában jár előttük; a birtokos személyjel és a többes szám első személyű névmás használata jelzi az Istennel való feltétel nélküli közösségvállalást. Amikor Mózes elindul a tenger felé, „ő volt az első, aki Mózes után ment. A többiek tétován követték őket.” (42.) A fejezet újra és újra kiemeli a Káleb és a „többiek” közti különbséget: az emberek „megjijednek”, „siránkoznak” és „sopánkodnak”, Káleb azonban töretlenül halad előre. Sőt: az események fordulópontján még Mózeset is megelőzi.

²⁰ Jeromos Bibliakommentár I., i. m., 164–165.

Csak nem akarsz, hogy átússzuk a tengert? Én például nem tudok úszni – szólt egy ősz férfi. Káleb Mózesre nézett, majd gondolkodás nélkül elindult a tenger felé. Ahogy a lába a vízbe ért, halk morajlás kezdődött, mintha alulról, a földből jött volna a hang, aztán egyre hangosabbá vált, végül éktelen mennydörgéssé változott. Majd hirtelen csönd lett. Azután egyik pillanatról a másikra a Vörös-tenger vize kettévált, és egy száraz folyosó nyílt a tenger közepén.

– Indulás! – adta ki Mózes a parancsot, és közben Kálebet nézte.

– Miért indultál el? – kérdezte tőle. – Hiszen akkor még nem is nyílt szét a tenger.

– De aztán szétnyílt – vontta meg a vállát Káleb. (42.)

Érdekes itt fellapoznunk a Bibliát, ahol nem a csodát átélő, megtapasztaló ember nézőpontjával szembesülünk, hanem mintha az Úr szemszögét, egyfajta felülnézeti perspektívát sajátíthatna el az olvasó:

Akkor ezt mondta Mózesnek az Úr: Miért kiáltasz énhozzám? Szólj Izráel fiaikhoz, hogy induljanak! Te pedig emeld föl a botodat, nyújtsd ki a kezedet a tenger fölé, és hasítsd ketté, hogy szárazon menjenek át Izráel fiai a tenger közepén. Én pedig megkeményítem az egyiptomiak szívét, hogy menjenek utánuk. Így mutatom meg dicsőségemet a fáraón és egész haderején, harci kocsijain és lovasain. Majd megtudja Egyiptom, hogy én vagyok az Úr, amikor megmutatom dicsőségemet a fáraón, harci kocsijain és lovasain. Ekkor elindult az Isten angyala, aki Izráel tábora előtt járt, és mögéjük ment. Elindult az előttük levő felhőoszlop is, és mögéjük állt. Odament Egyiptom tábora és Izráel tábora közé, és az a felhő, amely világítani szokott éjjel, sötét maradt, ezért nem közeledtek egymáshoz egész éjszaka. Mózes kinyújtotta kezét a tenger fölé, az Úr pedig egész éjjel erős keleti széllel visszafelé hajtotta a tengert, és szárazzá tette a tengerfeneket, úgyhogy a víz kettévált. Izráel fiai szárazon mentek be a tenger közepébe, a víz pedig falként állt mellettük jobbról és balról. (2Móz 14,15–22)

Az első mondatok az Úr és Mózes kommunikációjáról számolnak be, majd arról olvasunk, hogy a szabadulás célja Isten dicsőségének felmutatása Egyiptom népe és a fáraó előtt. A *Jeromos bibliakommentár* megjegyzi, hogy az itt használt nyelv a Zsolt 48,5–8-cal hozható összefüggésbe, ahol a királyokat reszketés fogja el és „fájdalom, mint a vajúdo asszonyt, mint mikor a keleti szél összezúzza a tengerjáró hajókat”. A zsoltárban és a tenger szétválasztásakor egyaránt a szél válik Isten kezében fegyverré, és a győzelem csakis Jahvét illeti meg.²¹

²¹ Uo., 111.

Ennek a dicsőséges isteni győzelemnek látszólag nyoma sincs Szokács Eszternél, így felmerülhet a kérdés, hogy nem lépi-e át az újraelbeszélés a szöveg megváltoztatásának azokat a homályos weinrichi határait, amelyekről korábban szót ejtettünk. A narratív teológia egyik képviselője, Dietrich Ritschl a „Detail-Story” és a „Meta-Story” fogalmakat vezeti be a (bibliai) történetek természetét vizsgálva. Példaként az irgalmas samaritanusról szóló bibliai helyre hivatkozik: elképzelhető, hogy a példázat első elmondása után a második elbeszélő már változtat rajta valamennyit, az első mesélő mégis ráismer arra, amit ő mondott el. Ritschl rávilágít, hogy a bibliai résztörténetek (Detail-Story) mögött van egy átfogó történet, amelyet Meta-Storynak nevez; a történetek eme „magja” önmagában röviden összefoglalható, de csak további történeteken keresztül beszélhető el.²² Paul Ricoeur Ritschl koncepcióját értelmezve példaként Isten és Izrael kapcsolatának kiismerhetetlenségére, elmondhatatlanságára utal mint egyfajta Meta-Storyra, amelyet az ószövetségi elbeszélések segítenek megvilágítani.²³ Isten és a nép bonyolult kötelékébe a Vörös-tenger szétválasztásán keresztül is bepillantást nyerhetünk, és nemcsak akkor, amikor a 2Mózes szövegét vizsgáljuk. Szokács Eszternél nem a szabadulás teológiai indoklására, illetve a szabadító Isten dicsőségére kerül a hangsúly, hanem egy ember hite áll a középpontban. A kérdéses fejezet mégis képes megragadni azt a kettősséget, amely a teljes Ószövetségben jellemzi Isten és Izrael ellentmondásos viszonyát: a nép olykor hűséges Istenhez, olykor kételkedik benne, és bálványimádáshoz fordul. A szokácsi narratíva úgy fogalmazza meg a „Meta-Storyt” a Jahvéba vetett megingathatatlan hitről és a Benne való kételkedésről, hogy azt a gyermeki befogadó is megérti különösebb magyarázat nélkül, hiszen egy bátor, rokonszenves szereplő által derül fény a különféle viselkedésmódokra. A narrátor a mózesi elbeszélést is továbbgondolja annyiban, hogy Káleb szinte vak meggyőződése áll a fejezet középpontjában. A férfi már akkor belép a tengerbe, amikor az még szét sem nyílt; a Mózes kérdésre adott könnyed válaszban („de aztán szétnyílt”) megszólal erős bizalmának a természetessége. A Mózes által képviselt (vagy, ha Freudra és Assmannra visszautalunk, meghirdetett) Isten ezt a kizárólagos, feltétel nélküli hitet követeli meg a zsidó néptől. Ez a fajta hit és engedelmesség a Pentateuchosban legfeljebb Mózesen keresztül jelenik meg, de arra nem igazán látunk példát, hogy az egyszerű nép gyermeke hasonlóan közelítene Jahvéhoz, inkább az emberek zúgolódásairól, panaszaikról olvasunk. A Mózesben azonban arra láthatunk igen szép példát a Káleb figurájához köthető fiktív történetszálon keresztül, hogy miként válhat a szigorú monoteista hit magától értetődővé, sőt örömtelivé.

Itt érdemes alaposabban megvizsgálni a fejezetet záró, kétoldalas illusztrációt. Nagy Norbert rajzaiban mély, összetett teológiai látásmód rejlik, erről tanúskodik a megmenekülés pillanatáról készített rajza is. A kék és a sárga különböző árnyalatainak

²² Dietrich RITSCHL, „Story” als Rohmaterial der Theologie = Dietrich RITSCHL, Hugh O. JONES, *Story als Rohmaterial der Theologie*, München, Chr. Kaiser, 1986, 22–23.

²³ Paul RICOEUR, *Figuring the Sacred: Religion, Narrative and Imagination*, transl. David PELLAUER, Minneapolis, Fortress Press, 1995, 242.

kontrasztja dominál a képen. Az oldalpár balján látható tenger fenyegető sötétkékje és a benne úszó óriási cethal együtt mintha az egyiptomi üldöztetést jelképeznék, de a jobb oldalon felragyogó Nap sugarai világoskékre festik a vizet, az itt úszkáló kicsi cápák, angolnák és mindenféle halak arcán meglepődés tükröződik. A különféle herkentyűket a szárazra vált föld választja el egymástól, a parton egészen apró, fekete emberek ünnepelnek, táncolnak és ugrálnak (köztük bizonyára Kálebbel, aki a fejezet végén így ad hangot derűjének: „Tudtam, hogy sikerülni fog. Ha egyszer elindultunk, meg is kell érkeznünk. Átértünk, megmenekültünk!”, 43.), mögöttük fénylik a hatalmas Napkorong. A rajzon nem az emberi alakok dominálnak, hanem a szabadítás tényére hívja fel a figyelmet a kétszínű, szétvált tenger és a Nap dicsőséges ragyogása. Nem kellene ahhoz szavak, hogy rájövünk, milyen hatalmas csoda történt itt, és a Nap hangsúlyos ábrázolása azt is jelzi, hogy ez valamilyen transzcendens erőnek, és nem emberi kéznek köszönhető.²⁴ A grandiózus kép önmagában is alkalmas lehet katechetikai felhasználásra, vagy pusztán arra is, hogy segítsen jobban érteni az isteni szabadítás mibenlétét.

Összegzés

A gondolatmenetet személyes tapasztalattal zárnám. Vallástanárként minden egyes bibliai történet újramondásakor feltettem a kérdést a képzeletem határaitól, arról, hogy szabad-e, és ha igen, mennyire lehet a szakrális szöveget megváltoztatni. Ez a kérdés a *Mózes* és a *József* esetében is ösztönszerűen merült fel bennem, és e könyvek szoros olvasása, irodalomtudományos megközelítése segít oldani a fenti dilemmákat. Emellett nagyon fontosnak tartom Alexandra Ritter és Ulrike Witten gondolatait, akik a gyerekbibliák kapcsán érvelnek amellett, hogy a bibliai történetek újraelbeszélései új távlatokat nyithatnak meg az eredeti szöveg értelmezésében. Ezért a felnőtteket is megcélozzák, hiszen nemcsak a hitoktatás médiumaként értelmezhetőek, hanem irodalmi parafrázisként is. Az illusztrációk is szerepet játszhatnak a reinterpetációban: kiemelik a történetek egyes aspektusait, új összefüggéseket és perspektívákat kínálnak; mindezzel együtt a gyerekbibliák lehetővé teszik, hogy a befogadó bevonódjon a történetbe, sajátjának érezze azt.²⁵ Ezek a meglátások érvényesek Szokács Eszter könyveire is, hiszen képesek arra, hogy az ősi történetek újragondolására készítse-
nek bennünket.

²⁴ E ponton újra fölidézhetjük Freud gondolatait Aton istenségről, de egyfelől ezen asszociáció kibontása igen messzire vezetne, másfelől a Szentírásban Istenhez alapvető módon hozzátartoznak a fény és a világosság képzetei.

²⁵ Alexandra RITTER, Ulrike WITTEN, *Neue Perspektiven auf biblische Texte: Aktuelle Kinderbibeln im Vergleich*, Kinder-/Jugendliteratur und Medien in Forschung, Schule und Bibliothek, 2017/4, 34.

LAPIS-LOVAS ANETT CSILLA

PhD-hallgató

DE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet

anettcsilla@gmail.com

From Bible Stories to Tales

(Eszter Szokács: *Mózes*)

Abstract: Moses is one of the most complex characters of the Old Testament. Many scholars, like Sigmund Freud or Jan Assmann, engaged in his story, his origin or his motivations. Not only scholars, but several authors of children's books dealt with Moses, and wrote tales about him. Among them, Eszter Szokács shows a really curious picture about Moses and the people who surrounded him. In her book *Mózes*, she creates characters which are easy to sympathize with – one of them is Caleb, whose faith is exemplary. In my paper, I search answers to the question: how could a modern paraphrase, which is a children's story, shed new light on the nature of faith?

Keywords: Old Testament, Biblical tradition, children's literature, modern paraphrase